

МІКАЛАЙ АЗБУКІН

Артыкул прысвечаны беларускаму навукоўцу Мікалаю Азбукіну. На падставе архіўных і літаратурных крыніц праводзіцца агляд асноўных этапаў жыццёвага шляху М. Азбукіна. Характарызуецца найважнейшыя навуковыя публікацыі даследчыка. Ацэньваецца яго ўклад у беларускую тэрміналогію.

Ключавыя словы: гісторыя лінгвістыкі, тэрміназнаўства, прынцыпы тэрміналагічнай дзейнасці, лексікаграфія, тэрмінаўтварэнне, тэрміналагічны слоўнік.

The article is devoted to the Belarusian scientist Mikola Azbukyn. On the basis of archival and literary sources the survey of the main stages of his career is conducted. The most important scientific publications of the researcher are characterized. The contribution to Belarusian terminology is estimated.

Мікалай Васільевіч Азбукін нарадзіўся 29 ліпеня 1894 г. у Бабруйску ў сям’і беларускіх патомных дваран. У гэтым жа горадзе прайшло дзяцінства будучага вучонага. У 1912 г. Мікалай закончыў Бабруйскую гімназію і паступіў вучыцца на прыродазнаўчае аддзяленне фізіка-матэматычнага факультэта Пецябургскага дзяржаўнага ўніверсітэта па групе геаграфіі. Вучыўся старанна і зацікаўлена, а ў вольны час удзельнічаў у працы гуртка па даследаванні Гродзенскай губерні.

Атрымаўшы ў 1917 г. дыплом географа, М. Азбукін сур’ёзна заняўся педагагічнай дзейнасцю – выкладаў геаграфію і прыродазнаўства ў Славянскай гімназіі г. Бабруйска, на той час тыповага прыфрантавога горада. Гэтая навучальная ўстанова была заснавана ў 1906 г. як Аляксееўская жаночая гімназія (у гонар цэсарэвіча Аляксея Раманава), пасля канчатковага ўсталявання савецкай улады ў будынку гімназіі адчынілі Першую савецкую школу II ступені імя Янкі Купалы. Яе дырэктарам стаў 27-гадовы Мікалай Азбукін, які браў самы актыўны ўдзел у беларускім адраджэнскім руху і на новым пасадзе ўсяляк прапагандаваў і падтрымліваў нацыянальную культуру [8, арк. 1 – 3].

Разам з выкладчыкам гімназіі В. Дружыцам, супрацоўніцай гарадской бібліятэкі Ю. Бібілай, святаром К. Давідовічам, М. Каліноўскім, Ф. Ляшэвічам, Ф. Чарнецкім Мікалай Азбукін уваходзіў у камітэт Беларускага культурна-асветнага таварыства ў Бабруйску, створанага ў 1917 г. па ініцыятыве мясцовай інтэлігенцыі. У выступленнях перад бабруйчанамі, артыкулах у мясцовым друку сябры таварыства паказвалі неабходнасць гістарычнага адраджэння беларускага народа, падкрэслівалі непаўторнасць яго культуры і мовы. Таварыства прапагандавала ідэю стварэння нацыянальнай сістэмы школьнай адукацыі, займалася вывучэннем і папулярызацыяй беларускай гісторыі і этна-

графіі, дасягненняў нацыянальнага мастацтва [10, с. 324].

Актыўная грамадзянская пазіцыя М. Азбукіна не магла не выклікаць раздражнення ўлад, адносіны з якімі ў Мікалая Васільевіча не складваліся на працягу ўсяго жыцця. Упершыню ён быў узяты пад варту на непрацяглы тэрмін у 1919 г. падчас польскай акупацыі. Праз два гады савецкае кіраўніцтва арыштавала яго разам з іншымі выкладчыкамі школы імя Янкі Купалы Ю. Бібілай, К. Шчыгельскім, В. Дружыцам, А. Церуловічам, абвінавачваючы ў прыналежнасці да партыі беларускіх эсэраў. “Прычым арышт атрымалі іх дэманстратыўна, у сценах школы падчас заняткаў, у прысутнасці навучэнцаў. Тым самым хацелі запалохаць і дзяцей, якія наведваліся па-беларуску” [6, с. 178]. Аднак праз некалькі дзён арыштаваных выпусцілі пад падпіску аб нявыездзе.

У 1919 г. Мікалай Азбукін па запрашэнні Народнага камісарыята асветы пераехаў у Мінск для працы ў Навукова-тэрміналагічнай камісіі.

Пачатак 1920-х гг. увогуле быў дастаткова напружаным у жыцці беларускай інтэлігенцыі. Навуковая дзейнасць, якая патрабавала шмат часу і сіл, не магла пракарміць вучоных і іх сем’і. Многія вымушаны былі шукаць дадатковыя месцы працы, каб мець магчымасць займацца навукай. Мікалай Азбукін, які на той час быў жанаты і гадаваў дзіця, адначасова працаваў у Белпедтэхнікуме, выкладаў геаграфію Беларусі “ў сувязі з метадамі краязнаўства” на каротка-тэрміновых настаўніцкіх курсах, загадваў сямігадовай школай № 13 [8, арк. 6].

Як сябра Інстытута беларускай культуры (з 1922 г.) ён уваходзіў у склад розных камісій і секцый прыродазнаўчага і геаграфічнага кірункаў, быў сакратаром прыродазнаўчай секцыі, старшынёй геаграфічнай камісіі і Цэнтральнага бюро краязнаўства – г. зн. з лютага 1924 г. фактычна кіраваў працай краязнаўчых арганізацый Беларусі [8, арк. 6].

Навуковая дзейнасць М. Азбукіна была не менш шматграннай, чым тая грамадская праца, якую ён праводзіў. Мікалай Васільевіч распра-

Працягваецца публікацыя цыкла матэрыялаў “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко. У 2014 г. былі змешчаны артыкулы пра Леаніда Леўшчанку (№ 10) і Лявона Більдзюкевіча (№ 12).

цоўваў беларускую тэрміналогію, ствараў падручнікі па геаграфіі для сярэдняй школы, арганізоўваў і каардынаваў краязнаўчую працу ў рэгіёнах (у прыватнасці, рэдагаваў краязнаўчы часопіс “Наш край”), сур’ёзна вывучаў гарадскія паселішчы Беларусі [9, с. 6 – 7].

Відавочны ўклад Мікалая Азбукіна ў станаўленне айчынай тэрмінаграфіі. Так, ён удзельнічаў у падрыхтоўцы трох тэрміналагічных слоўнікаў, апублікаваных у межах “Беларускай навуковай тэрміналогіі”.

Разам з Л. Більдзюкевічам М. Азбукін уклаў трэці выпуск БНТ “Геаграфічныя й космографічныя тэрміны і назвы нябесных цел” (1726 найменняў), у якім апрацаваў геаграфічную тэрміналогію [3].

У 1924 г. Інбелкульт апублікаваў слоўнік “Ботаніка агульная і спецыяльная” (1828 тэрмінаў). Праект батанічнай тэрміналогіі, які ляжаў у аснове гэтага выпуску, упершыню быў складзены Вітольдам Міхальскім – дырэктарам Мінскай балотнай станцыі, членам Інбелкульта. На працягу 1922 – 1923 гг. слоўнік быў перагледжаны і прыняты прыродазнаўчай секцыяй Інбелкульта, а часткова заслуханы на пленуме інстытута. Найбольш значны ўдзел у перагледзе і праекта прымалі С. Некрашэвіч, М. Азбукін, М. Грамыка, А. Круталевіч, Ч. Родзевіч, А. Смоліч. Ва ўступным слове адзначалася: “Выпускаючы гэты сшытак тэрміналогіі ў свет, мусім адзначыць яе праектовы характар. Беларуская мо-

Навучэнец Бабруйскай мужчынскай упадковай гімназіі Мікалай Азбукін са сваёй сям’ёй. Бабруйск, пачаток XX ст.

ва мае дужа багаты запас ботанічных назваў і тэрмінаў, якія толькі часткова выяўлены; на грунце гэтага выяўленага народнага матар’ялу і пабудована наша тэрміналогія. Аднак новыя запісы і досьледы дадуць, пэўна, шмат больш гэтага матар’ялу, чым яго было ў нашым карыстанні...” [4, с. 5].

Апошнім са слоўнікаў Інбелкульта, у падрыхтоўцы якога ўдзельнічаў М. Азбукін, стаў дванаццаты выпуск БНТ “Назвы жывёл”. Пры ўкладанні яго праекта вучоны выкарыстаў матэрыялы “Словаря белорусского наречия” І. Насовіча, “Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка” В. Ластоўскага, а таксама матэрыялы, сабраныя А. Фядзюшыным і іншымі сябрамі Інбелкульта. Першапачатковы варыянт слоўніка разглядаўся на пасяджэнні

Тэрміналагічнай камісіі пры прыродазнаўчай секцыі Інбелкульта ў складзе І. Серады, А. Фядзюшына, І. Каранеўскага, М. Поўзік, А. Яцанкоўскага. Моўнае афармленне тэрмінаў было перагледжана Правапісна-тэрміналагічнай камісіяй. Канчатковы варыянт праекта змяшчаў 1037 адзінак для наймення жывёл, якія сустракаюцца на тэрыторыі Беларусі, а таксама тых, што згадваюцца ў элементарных падручніках па прыродазнаўчых навукх [5].

Аднак сапраўдную вядомасць у беларускіх навуковых колах М. Азбукіну прынесла яго кніга “Геаграфія Эўропы”, напісаная ў сціслыя тэрміны на загад Акадэмічнага цэнтра Народнага камісарыята

Міхаіл Мялешка (гісторык, пісьменнік), Аляксандр Шлюбскі (этнограф, фалькларыст) і Мікалай Азбукін па дарозе з Лошы ў Даўгінічы. Май 1923 г. Фота Л. Дашкевіча.

Мікалай Азбукін (крайні справа) з роднымі і сябрамі. 1915 – 1918 гг.

асветы Беларусі. У ёй аўтар правёў агляд тэрыторыі краін Заходняй, Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Мікалай Азбукін адзначаў, што прыняты ў выданні “падзел Эўропы на абшары, староны і краіны ня зусім сходзіцца з звычайным падзелам... Наагул, пры далучэнні тэй ці іншай краіны да таго або другога абшару, да тэй ці другой стараны прымаліся пад увагу па магчымасці і будова паверхні, і кліматычныя адзнакі, і склад расліннасці, і асаблівасці грунтоў, люднасці і яе гаспадарчай дзейнасці” [1, с. 3 – 4].

Аб’ёмны раздзел у гэтым выданні прысвечаны Беларусі. Аўтар ахарактарызаваў асаблівасці рэльефу, кліматычныя ўмовы, значэнне водных шляхоў, склад насельніцтва, стан эканомікі краіны. У кнізе сустракаюцца цікавыя антрапацэнтрычныя, лінгвістычныя і культуралагічныя назіранні: “У параўнанні з маскоўцамі і ўкраінцамі яны [беларусы] зьяўляюцца найболей чыстымі славянамі. Мова беларусоў змяшчае вельмі мала фінскіх і татарскіх слоў, ды і паводле будовы свайго цела беларусы адражняюцца ад маскоўцаў большай чыстай славянскага тыпу. У беларускіх звычаях і поглядах захавалася значна болей даўнаславянскай старасветчыны. <...> Вялікім багаццем адзначаецца ўся беларуская народная поэзія, а беларуская народная лірыка ня мае сабе роўных сярод славянскіх лірык. Асвета сярод беларусоў стаіць нізка, але і з гэтага боку беларусы ня ніжэй за маскоўцаў і ўкраінцаў. Беларускае пісьменства і беларускі друк старэй, чымся маскоўскія, але пад цяжарам чужаземнага панавання яны заняпалі і пачынаюць адраджацца толькі з XIX веку” [1, с. 261].

У канцы “Географіі Эўропы” змешчаны невялікі тэрміналагічны слоўнік, які складаецца з

304 беларускіх найменняў географіі з іх перакладам на рускую мову. Тэрміны, выбраныя М. Азбукіным, у большасці вытрыманы ў традыцыях пурыстычнага кірунку, але пры гэтым дастаткова поўна перадаюць сэнс таго ці іншага географічнага паняцця: *абшар* – район; *адтока* – рукав реки; *асада* – колонія; *баваўнянка* – хлопчатобумажная матерія; *бровар* – винокурный завод; *вобліў* – гололедица; *востраў самотны* – остров одиночный; *выдма* – дюна, бархан; *груд* – глыба; *лямец* – войлок; *паперня* – писчебумажная фабрика; *пільня* – лесопильный завод; *рог* – мыс; *сутока* – слияние реки; *сьнегазвал* – лавина; *тубылец* – туземец [1, с. 390 – 393].

На жаль, з-за гэтага змястоўнага і патрэбнага выданні было кароткім: у 1926 г. пастановай Наркамта асветы кніга была забаронена “як неадпавядаючая праграме сярэдняй школы” [10, с. 323].

Праз год Мікалай Азбукін і Аркадзь Смоліч у сааўторстве апублікавалі “Географію пазаеўрапейскага краёў”, дзе таксама па-беларуску праводзіўся агляд географічных асаблівасцей Азіі, Афрыкі, Амерыкі, Аўстраліі, Акіяніі і Антарктыды [11]. Названыя кнігі разам з шэрагам выданняў іншых аўтараў пераканаўча засведчылі, што ў Беларусі сфарміравалася свая географічная школа, нацыянальная па форме і аб’ектыўная па сутнасці.

Відаць, многае мог бы зрабіць Мікалай Азбукін не толькі для прыродазнаўчых навук, але і для лінгвістыкі. Так, у першай палове 1920-х гг. ён збіраў матэрыялы для беларускага географічнага слоўніка [2], але гэтая праца не была ім завершана.

Важным этапам у навуковай і педагогічнай кар’еры М. Азбукіна стала праца ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. У галоўнай адукацыйнай установе краіны з красавіка 1923 г. ён чытаў курс эканамічнай географіі на рабфаку, на сацыяльна-гістарычным аддзяленні педагогічнага факультэта, кіраваў даследчыцкай школай пры педфаку і выкладаў там агульную географію і географію Беларусі [8, арк. 6]. Разам са студэнтамі Мікалай Васільевіч ладзіў краязнаўчыя паездкі: у 1923 г. ён пабываў з экспедыцыяй на Чэрвеньшчыне, у 1924 г. – у вандроўцы-экспедыцыі ад Магілёва да Мінска [10, с. 323].

У 1927 г. Мікалай Азбукін, будучы дацэнтам БДУ, паступіў у аспірантуру географічнага факультэта Ленінградскага дзяржаўнага ўніверсітэта для павышэння кваліфікацыі. Там ён слухаў лекцыі выдатных рускіх географаў і адначасова

займаўся навуковай працай – галоўным чынам геаграфіяй і краязнаўствам Беларусі.

На Беларусі ў сярэдзіне 1928 г. існавала больш за тры сотні краязнаўчых арганізацый, якія аб'ядноўвалі каля 10 500 чалавек. Натуральна, што такое імклівае пашырэнне краязнаўчага руху, глыбока патрыятычнага ў сваёй аснове, выклікала занепакоенасць камуністычных улад. Вынікам гэтага стала арганізацыя масавых рэпрэсій супраць нацыянальна арыентаваных даследчыкаў, збіральнікаў, педагогаў. Мікалай Азбукін быў арыштаваны 21 ліпеня 1930 г. па абвінавачванні ў прыналежнасці да міфічнага “Саюза вызвалення Беларусі” і ў адпаведнасці з пастановай Калегіі АДПУ СССР ад 10 красавіка 1931 г. высланы ў г. Налінск Кіраўскай вобласці тэрмінам на 5 гадоў.

У высылцы М. Азбукін працаваў у школе, праводзіў падрыхтоўчую працу па стварэнні краязнаўчага музея ў Налінску. У 1934 г. яго па нявысветленых прычынах перавялі ў Вятку, дзе Мікалай Васільевіч вывучаў гісторыю і прыроду Вяцкага краю.

Пасля адбыцця тэрміну пакарання ў другой палове 1930-х гг. М. Азбукін быў арыштаваны чацвёрты раз за жыццё і, хутчэй за ўсё, расстраляны ў 1937 ці 1938 г. – паводле сведчання Ю. Бібілы, нібыта за спробу перайсці мяжу на поўдні СССР [7, с. 72 – 74; 8, с. 324]. Па афіцыйнай версіі ён памёр у месцах зняволення 24 лістапада 1943 г. [9, с. 6 – 7]. У лістападзе 1957 г. Мікалай Азбукін быў пасмяротна рэабілітаваны Вярхоўным судом БССР з фармулёўкай “за недаказанасцю абвінавачвання”.

Спіс літаратуры

1. **Азбукін, М.** Геаграфія Эўропы / М. Азбукін. – Масква – Ленінград : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1924. – 396 с.
2. **Азбукін, М. В.** Нашы мястэчкі (Матэрыялы да геаграфічнага слоўніка) / М. В. Азбукін // Наш край. – 1925. – № 2-3.
3. **Беларуская навуковая тэрміналогія.** Вып. 3 : Геаграфічныя і космографічныя тэрміны і назовы нябесных цел. – Менск : Інбелкульт, 1923. – 89 с.
4. **Беларуская навуковая тэрміналогія.** Вып. 6 : Ботаніка агульная і спецыяльная. – Менск : Інбелкульт, 1924. – 83 с.
5. **Беларуская навуковая тэрміналогія.** Вып. 12 : Назовы жывёл. – Менск : Інбелкульт, 1927. – 71 с.
6. **Ляхоўскі, У.** Ад гоманаўцаў да гайсакоў : чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1-й палове XX ст. (да 1939 г.) / У. Ляхоўскі. – Беласток – Вільня : Беларускае гістарычнае таварыства; Інстытут беларусістыкі, 2012. – 483 с.
7. **Маракоў, Л.** Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі, 1794 – 1991: энц. даведнік : у 3 т. / Л. Маракоў. – Мінск, 2003. – Т. 1 : Абрамовіч – Кушчэўскі.
8. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 205. – Воп. 3. – Адз. зах. 83.
9. **Нашы знамянітыя землі:** Геаграфы і геолагі – ураджэнцы Магілёўскай вобласці : біяграфічна-бібліяграфічны даведнік / аўт.-склад.: А. Катлёнак, Г. Рыдзеўскі, У. Хамякоў [і інш.]; пад агульнай рэд. І. Шарухі. – Магілёў : Магілёўскі мерыдыян, 2004. – 68 с.
10. **Гоманцаў, І.** Гоманцаў : гісторыка-дакументальная хроніка Бабруйска. – Мінск : Выш. шк., 1995. – 765 с.
11. **Смоліч, А.** Геаграфія пазаяўрапейскіх краёў (Азія, Афрыка, Амерыка, Аўстралія, Акіянія і Антарктыда) / А. Смоліч, М. Азбукін. – Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1925. – 284 с.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Сямейныя фотаздымкі М. Азбукіна ўзяты з кнігі У. Ляхоўскага “Школьная адукацыя ў Беларусі падчас нямецкай акупацыі 1915 – 1918 гг.” (Беласток – Вільня, 2010).

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.